

A válás folyamata és a mediáció¹

Pilinszki Attila – Watfa Zsüli

PILINSZKI ATTILA: Semmelweis Egyetem, Mentálhigiéné Intézet –
pilinszki.attila@public.semmelweis-univ.hu

WATFA ZSÜLI: pszichológus

ABSZTRAKT Tanulmányunk célja a válási folyamat egyes jellemzőinek és a családtagok közötti kapcsolat vizsgálata, különös tekintettel a mediáción való részvételre. Kérdőíves vizsgálatunkban elvált szülőket kérdeztünk a válással kapcsolatos tapasztalataikról és a volt partnerrel való jelenlegi kapcsolatról (N = 404). Eredményeink alapján elmondható, hogy a mediációban résztvevő szülők több kisebb és több nagyobb nézeteltérést éltek meg a válás előtti időszakban és hosszabbnak, nehezebbnek élték meg a folyamatot, mint azok, akik nem vettek igénybe ilyen szolgáltatást. Ezek ellenére a mediáción résztvevő válaszadók pozitívabb szülő-szülő és szülő-gyermek kapcsolatáról számoltak be. Eredményeink alapján fontosnak tarjuk a közvetítés és a mediációs szemléletű egyéb szolgáltatások (pl. edukációs támogatás) szélesebb körű bevezetését és azon szülők elérését, akiknek a válása rendezettnek mondható.

Kulcsszavak: mediáció, válás, közös szülőség, szülő-gyermek kapcsolat

The divorce process and mediation

ABSTRACT Our study aims to examine the association between some of the characteristics of the divorce process and the relationship between family members, with a particular focus on participation in mediation. In our survey, we asked divorced parents about their experiences of divorce and their current relationship with their former partner (N = 404). Our results suggest that parents who had participated in mediation experienced more minor and more major disagreements in the period before the divorce and experienced the process as longer and more difficult than those who had not used such services. Despite this, respondents who attended mediation reported more positive parent-parent and parent-child relationships. Based on our results, we believe it is important to increase the uptake of mediation and other mediation-oriented services (e.g. educational support) and to reach parents whose divorce is considered settled.

Keywords: mediation, divorce, coparenting, parent-child relationship

BEVEZETÉS

Válás előtt, a válási folyamat során és a válást követően az érintett családok – szülők és gyermekek – olyan akcidentális krízist élnek át, ami során veszteségekkel kell megküzdeniük, új élethelyzethez szükséges alkalmazkodni. Tanulmányunkban válásnak tekintjük az élettársi kapcsolatok felbomlását is, hiszen a szülők és gyermekek által megélt folyamatok – a jogi kérdéseket nem számítva – mindkét csoportnál azonosak. A válási statisztikák azonban csak a

¹ A tanulmány megírását a „Közös szülőség a válás után” című OTKA-PD 131671 sz. kutatási pályázat támogatta.

házasságok felbontására vonatkoznak. Ezek szerint hazánkban a válások száma az elmúlt évtizedekben csökkenő tendenciát mutat, 2020-ban 15 200 házasságot bontott fel a bíróság (KSH 2020). A teljes válási arányszám, ami figyelembe veszi a házasságkötések számát és a házasságtartamot is, szintén csökkenő tendenciát mutat (Makay – Szabó 2018). Az élettársi kapcsolat felbomlásáról nincsenek hivatalos adataink, ezért a válásban-különválásban érintett populáció létszámát csak becsülni tudjuk. Figyelembe véve a partnerkapcsolatokon belül az élettársi kapcsolatban élők arányát, ami 2016-ban 23,2% volt (Kapitány – Murinkó 2020), valamint azt, hogy az élettársi kapcsolatok bomlékonyabbnak bizonyulnak a házasságoknál (Liefbroer – Dourleijn 2006), legalább 20 000 felbomló kapcsolattal számolhatunk egy évben. Az érintett gyermekek számáról hasonló okok miatt nincs pontos adatunk, 2016-ban a hivatalos válások több mint a felében volt legalább egy érintett kiskorú, összesen 16 700 gyermek élte meg szülei válását (Makay – Szabó 2018).

A válási folyamat bizonytalan, gyakran konfliktusos útkeresésében segítséget jelenthet a mediáció, más néven közvetítés. A mediáció intézménye az elmúlt évtizedekben hazánkban is egyre nagyobb teret nyert, ugyanakkor a konfliktusok közvetítéssel való kezelése és általában az alternatív vitarendezés további lehetőségeket rejt. A mediáció egyik fő területe a családi konfliktusok rendezése, azon belül is talán leggyakrabban a válás során felmerülő kérdések tisztázása. A válási ügyekben lefolytatott mediációs eljárások statisztikájáról nincsenek megbízható adataink. Az Igazságügyi Minisztérium számára kötelezően benyújtandó éves közvetítői adatszolgáltatásban a válási mediáció nem szerepel külön kategóriaként, továbbá a szociális területen tevékenykedő mediátorok jelentős része nem szerepel a közvetítők IM listáján, így nincs jelentési kötelezettsége sem. Egy korábbi vizsgálatunkban a család- és gyermekjóléti központok mediátorai arról számoltak be, hogy ügyeik jelentős része a kapcsolattartással (64%) és a válással (26%) volt kapcsolatos (Pilinszki et al. 2021). A mediációs szolgáltatások népszerűsítésekor és hirdetésekor a mediátorok a külföldi empirikus eredményekre vagy az alacsony elemszámon alapuló saját tapasztalatokból kiindulva hívják fel a figyelmet a mediáció előnyeire. A válási mediáció gyakorlatáról, a mediációs részvételről és a konfliktusos felek kapcsolatának alakulásával való összefüggéseiről nincs elegendő hazai adatunk. Tanulmányunk ennek a kutatási hiány csökkentéséhez járul hozzá a mediációs részvétel és különböző, a válási folyamattal és a válás utáni élethelyzettel kapcsolatos változók összefüggéseinek vizsgálatával.

A VÁLÁSI FOLYAMAT

Amikor válás folyamatáról beszélünk meg kell különböztetnünk a válás különböző aspektusait, melyek jogi, gazdasági, pszichés (szülő-gyermek kapcsolat újrendeződése, társas kapcsolatok újrendeződése) és érzelmi vonatkozásúak (Bognár – Telkes 1986).

A válás jogi értelemben a házasság vagy házastársi egység felbontása, a házassággal kapcsolatos jogi kötelezettségek és felelősségek megszüntetése és/vagy átszervezése. „A bíróság a házasságot bármelyik házastárs kérelmére felbontja, ha az teljesen és helyrehozhatatlanul megromlott” (Ptk.4:21 § [1]). Magyarországon kiskorú gyermeket nevelő szülők esetében ez minimálisan két tárgyalást jelent. Tanulmányunkban válásként tekintünk a jogi procedúrával ugyan nem járó élettársi kapcsolat felbomlására is, hiszen az élettársi kapcsolatban született

gyermek a válás kapcsán ugyanolyan pszichés folyamatokon mennek keresztül, mintha szülei házasságban éltek volna.

A válás gazdasági aspektusa szorosan kapcsolódik a jogi folyamathoz, ugyanakkor attól független módon is születhet megállapodás. A gyakorlatban ez a házassági vagyonközösség megosztását jelenti, ami ritkán békés folyamat, sokszor vitáktól terhes. Mivel a pénzügyek elrendezése komoly érdeksérelemmel járhat egyik-vagy másik oldalon, nemritkán a gyermekkel kapcsolatos kérdéseket összemossák az anyagiak tárgyalásával, ezzel károkat okozva a gyermek érzelmi-pszichés fejlődésében. Egy válás folyamán a rendelkezésre álló anyagi javakon osztozni kell, amelynek következtében az addig akár jól működő családok is időlegesen vagy tartósan nehéz helyzetbe kerülhetnek. Az alacsonyabb társadalmi státuszú családoknál a válást követően mindkét szülőnek komoly anyagi terhekkel kell megküzdeni.

Ezt a jogi és gazdasági folyamatot színezi-árnyalja sokszor igen bonyolult módon a válással járó érzelmi zűrzavar. A válás érzelmi feldolgozásában fontos szerepet játszik, hogy ki milyen módon tanulta meg kezelni, kifejezni indulatait, érzelmeit és mekkora hajlandóságot mutat a válásban rá eső felelősség vállalására. A konstruktív közös szülői együttműködés kialakítása érdekében elengedhetetlen, hogy egymás hibáztatását felváltsa a megbocsátás (Bonach – Sales 2002). Ahhoz, hogy ez megtörténjen, elengedhetetlen a válással kapcsolatos gyász-munka elvégzése. A válás minden aspektusára hatással van az, ahogyan a szülők elgyászolják nemcsak a kapcsolat végét, de saját addigi férfi-női szerepüket, a kötelék elvesztését, ami magába foglalja közös szokásaikat és életüket (Ehrlich 2014).

A gyerekek gyász munkájára hatást gyakorol a szülők gyászának ritmusa is. Ha az egyik szülő elakad a feldolgozás valamelyik fázisában, azt a gyermek megérzi és őt is hátráltatja. Amikor a válás érzelmi és pszichés aspektusáról beszélünk, elsősorban a gyász munkára és az azután elinduló újrendeződésre fontos felhívni a figyelmet. A veszteség megélése, az identitásba történő integrálása teszi lehetővé, hogy a kapcsolatot felbontó szülők a gyerekek érdekében együttműködő kapcsolatot építsenek fel (Papa – Lancaster 2016).

Kübler-Ross és Kessler (2005) a gyászfolyamatot öt szakaszra osztották fel. 1) Az első a sokk, amikor már kimondják a válás szándékát, de a veszteség érzelmileg még nem felfogható. Ekkor a szülők legtöbbször még egy háztartásban élnek, a gyerekeket és a környezetet még nem avatják be, ekkor szembesülnek a válás realitásával és kezdik mérlegelni annak következményeit. 2) A második szakasz a harag és a düh szakasza. Ebben az időszakban elszabadulhatnak az indulatok, elkezdődik a vádaskodás, hibáztatás, hatalmas a feszültség és megtörténik az egyik szülő, sokszor az apa elköltözése. 3) Ezután következik az alkudozás ideje. A szülők szembesülnek a megváltozott élethelyzet anyagi, logisztikai, érzelmi kihívásaival. Újragondolják, hogy helyesen döntöttek-e, akár eljátszanak a lehetőséggel, hogy újra megpróbálják és a gyerekek látható fájdalma miatt fontolgatják, hogy mégsem válnak el. 4) A következő szakasz a beletörődés. Mire idáig eljutnak a felek, addigra nagy valószínűséggel már kialakítottak egy új életritmust, felfogták a kijózanító valóságot, hogy a hétköznapi működtetéséhez szükség van a másokra. Ebben az időszakban megnyugszanak az érzelmek és elindulhat egy józanabb időszak, amelyben kidolgozzák az együttműködés szabályait és lassan képessé válnak arra, hogy a gyerekek érzelmeit és érdekeit is figyelembe vegyék a döntések meghozatalánál. 5) Miután rutint szereztek az új feladatokban és érzelmileg is erőre kapnak, lassan eljutnak a helyzet elfogadásáig és a megnyugvásig. Ekkor indulhat el igazán annak kimunkálása, hogy hogyan is legyenek közös szülei gyermekeiknek a válás után.

A válás pszichés folyamatában rendkívül nagy szerepet játszik az szociális háló, melyre a válófélben lévő felnőttek és gyerekek támaszkodhatnak. Az elsődleges bizalmi kapcsolatok közé tartozhat a szűk család, amely nem ítélkezik, hanem elfogadja a döntést, és támaszt nyújt a felnőttnek és a gyerekeknek is ezekben a kihívásokkal teli időkben. A család mellett kiemelt szerep jut a barátoknak is, akikkel meg lehet osztani a sérelmeket, fájdalmakat és a kezdetben ritka, később egyre gyakoribb örömteli eseményeket is (például a sikeres kapcsolatépítést a volt házastárral, a gyerekek állapotának stabilizálódását, egy új partner megjelenését). Szükséges megemlíteni még a munkahelyet, ahol a krízist átélő felnőtt minden nap teljesítményt kell nyújtson. A kezdeti, legnehezebb időszakban a kollégák átvállalhatnak feladatokat és segítséget nyújthatnak, hogy a lehető legrövidebb időn belül visszaálljon a munkában a megszokott rend. A türelem általában itt, a munkahelyi környezetben a legrövidebb, pár hónap után már újra elvárják a szokásos teljesítményt, míg a barátok, a család akár egy-két évig is megértő módon viszonyul a válást átélő felnőttökhöz (Firouzbakht et al. 2018). A társas kapcsolatokra mint védőfaktorra több kutatás is rámutatott a válást követő élethelyzet vonatkozásában (Son 2010, Visser et al. 2017). A kapcsolathálózat támogató hatása mellett fontos megemlíteni, hogy a családtagok, barátok, munkatársak támogatása sokszor egyoldalú és nem feltétlenül az együttműködés irányában hat. A kapcsolathálózat tagjai nehezebben bocsátanak meg az expartnernek, mint maguk a felek, és rendszeresen témává teszik az elszenvedett sérelmeket, negatívan beszélnek a volt partnerről, ami megnehezíti a szülők kapcsolatának új alapokra helyezését (Bonach 2005, Bonach – Sales 2002, Green et al. 2008).

A fentiekben a válási folyamat néhány aspektusára hívtuk fel a figyelmet, melyek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a szülők fókusza a gyermekről máshova terelődjön. A válás során különösen nehéz folyamatosan a gyermek szükségleteit és érdekeit szem előtt tartani, hiszen a szülők a saját gyászukkal, saját érzéseikkel igyekeznek megküzdeni. Az elmúlt években több olyan könyv vált elérhetővé hazánkban is, ami ebben az élethelyzetben ad a szülőknek támogatást és gyakorlati segítséget is (Gyurkó 2015, Singer 2015, Vekerdy 2019), azonban vannak olyan helyzetek, amikor a szakemberek személyes támogatására van szükség. Egy ilyen támogató intervenció lehet a válás során a mediáció is, ami segíti a szülőket a gyermek érdekeit szem előtt tartani a különböző kérdések tárgyalása során.

A VÁLÁSI MEDIÁCIÓ

A mediáció (más néven közvetítés) egy olyan folyamat, amikor a konfliktusban álló feleket egy pártatlan, semleges szakember, a mediátor segíti vitás kérdéseik megtárgyalásában (Moore 1996). Amato és munkatársai (2011) a „jó válással” foglalkozó tanulmányukban kiemelik a mediáció jelentőségét, mint olyan lehetőséget, ahol mindkét szülőnek lehetősége van egy nyertes megállapodást kialakítani, ahelyett, hogy a peres eljárásokban gyakran előforduló „győztes-vesztes” kategóriákban gondolkoznának magukról. A mediáció célja szerintük a szülők támogatása, hogy egy ellenséges válási folyamatban egy „jó válásba” tudjanak váltani, azzal, hogy csökkenti a szülők közötti ellenségeskedést, s így elősegíti a szülő-gyermek kapcsolat fennmaradását, fejlődését (Amato 2011). Fontos azonban megemlíteni, hogy a válási mediációban még akkor is jelen van a veszteség, ha sikerül olyan megoldást találni, ami a gyermek és a szülők szükségleteihez illeszkedik. Tehát nem egyértelműen nyertes-nyertes ki-

menetelről van szó, inkább a károk enyhítésének és az új egyensúlyi helyzet mielőbbi megtalálásának eszközeként tekinthetünk rá. A mediáció módszeréről, folyamatáról és általános jellemzőiről magyarul is több könyv és tanulmány (Barcy – Szamos 2002, Kozékiné Hammer 2014, Pilinszki et al. 2020) jelent már meg, ezért itt csak a válási mediáció sajátosságaira fókuszálunk.

A válás mediáció több ponton is igénybe vehető a válás (jogi) folyamata során. Lehetőség van arra, hogy még a keresetlevél benyújtása előtt mediátorhoz forduljanak a szülők, ugyanakkor a válóper megindulása után is igénybe vehető a közvetítés. Ebben az esetben a bíróság a peres eljárást a mediáció idejére szünetelteti. A mediációba a felek önkéntesen, szakember ajánlására, illetve hatóság által kötelezve érkehetnek. Az ilyen módon elrendelt mediációs eljárásokban is érvényesül az önkéntesség feltétele, ugyanis a feleknek az első ülésen kell részt venniük, ahol tájékoztatást kapnak a mediációról, annak folyamatáról (Pilinszki et al. 2019). Bármelyik módon is indul az eljárás, a részvétel olyan alternatívát nyújthat a szülőknek, ami segítségével a bontóper a folyamat tekintetében rövidebb, diszkrétebb és költséghatékonyabb; a létrejött megállapodás pedig a család (a gyermek[ek] és a szülők) szükségleteihez jobban igazodó, ami hozzájárul az új egyensúlyi állapot mielőbbi kialakításához (Amato et al. 2011, Kozékiné Hammer 2014). Emery és munkatársai (2001) longitudinális vizsgálatukban a válás során és a válás után 12 évvel kérdezték a szülőket. Azoknál, akik a válás során mediációs eljárásban vettek részt, kevésbé volt jellemző, hogy újabb és újabb beadványokat adtak volna be a bírósághoz különböző kérdések rendezése érdekében, valamint nagyobb elégedettséget jeleztek a meghozott döntésekkel és az egész folyamattal kapcsolatban. Ez a kutatás arra is rámutatott, hogy a mediációban való részvétel segítette a szülők közötti kommunikációt, valamint a különélő szülő és a gyermek kapcsolatát is. Egy későbbi tanulmányban ugyanezt az adatbázist elemezve azt találták, hogy a mediáción részt vevőknél már rövid távon csökkent a szülők közötti konfliktus, míg a perbeli tárgyalást választóknál gyakoribbak lettek a konfliktusok (Sbarra – Emery 2008).

A más területen alkalmazott közvetítés és a családi – különösen a válási – mediáció közötti fontos különbség a felek közötti viszonyrendszer sokrétűsége. A család az az életszféra, ahol a legnagyobb intimitás élhető meg, ugyanakkor a sérelmek is több szinten jelenhetnek meg és befolyásolják a felek viselkedését. Az éppen válófélben lévő szülők sok és erős szálon kapcsolódnak egymáshoz, azonban ezek legtöbbször átszíneződnek és negatív érzelmek kísérik a folyamatot. A kapcsolat kudarcra, a közös múlt terhei egyszerre kötik össze és szakítják szét a párt (Polak – Saini 2019). A válási mediációban tehát a felek kapcsolati komplexitása jelenik meg, míg például egy szomszédsági vagy munkahelyi vitában a felek néhány szálon kötődnek csak egymáshoz. Éppen ezért a válási mediációnál különösen nagy szükség van arra, hogy a konfliktusos felek érzelmileg fel tudjanak készülni a mediációs folyamatra. Ezt szolgálhatják az előkészítő beszélgetések, ugyanakkor sokszor ez sem elegendő és hosszabb, más fókuszú munkára van/lenne szükség (Meierding 2004).

A válási mediáció vitatémáit – ahogyan más közvetítői eljárásokét is – a konfliktusban álló felek határozzák meg, ugyanakkor a jogszabály meghatároz különböző kérdéseket, melyekben a szülőknek a közös megegyezéses válás esetén szükséges megállapodni. A házasság felbontásának ilyen járulékos kérdései a szülői felügyelet gyakorlása, a gyermek tartása, a különélő szülő és a gyermek közötti kapcsolattartás, a házastársi közös lakás használata és – amennyi-

ben erre igény merül fel – a házastársi tartás (Ptk 4:21§[3]). A válási mediációban azonban ennél sokkal több minden tárgyalásra kerülhet. Azontúl, hogy a szülők megegyeznek az imént említett kérdésekben, lehetőség nyílik arra, hogy biztonságos érzelmi közegben, egy semleges, pártatlan szakember, a mediátor támogatásával közösen készüljenek a válás utáni szülői feladatokra, és közösen gondolják át az élethelyzet változásával járó mindennapi kérdéseket (amelyeket egy bírósági végzés nem tartalmaz). Hogyan, milyen eszközök segítségével kommunikálnak egymással a szülők? Mit és mennyit osztanak meg kapcsolatuk kérdéseiből a gyermekükkel? Hogyan történik meg egy új partner bevezetése a család életébe? Hogyan tudják támogatni egymás szülőségét, szülői tekintélyét? Hogyan menedzselik a gyermekek iskolán kívüli tevékenységeit? Hogyan lépnek fel egységesen és következetesen szülői szerepükben? És így tovább olyan fontos kérdéseket tudnak megbeszélni, amik nem tartoznak a válás jogi tisztázásához, azonban a mindennapi élet során konfliktushelyzetet szülhetnek (McKnight – Erickson 2019).

A válási mediációnak egy fontos sajátossága – legalábbis a mi megközelítésünkben –, hogy a mediátor a folyamat során a gyermek érdekeit is képviseli. Minden egyes megállapodási pontnál mérlegeli, hogy az a gyermek érdekét szolgálja-e és erre kéri a szülőket is. Kardos Ferenc szavaival a mediátor „a jelen nem levő gyermek érdekét képviseli, a felek (szülők) közötti megállapodás háromoldalú szerződéssé alakul” (Kardos 2011: 131). A gyermekek legjobb (legfőbb) érdekét szem előtt tartó gyakorlat kialakítása fontos kérdés a válási mediáció nemzetközi irodalomban is. A gyermekfókuszú megközelítés mellett találkozunk a gyermekek bevonásával járó eljárással is, aminek során a gyermekkel egy erre specializálódott szakember beszélget és csatornázza a megfogalmazott szempontokat a mediációs eljárásba (McIntosh et al. 2004). A gyermekek bevonása dilemmás terület, hiszen a gyermek véleménynyilvánításhoz való joga és szüksége, valamint a biztonság iránti szükséglet között kell egyensúlyt találni. A kérdés tisztázása érdekében a Partners Hungary Alapítvány munkacsoportja fogalmazott meg szakmai ajánlást, ahol tárgyalják a gyermek bevonásának különböző szintjeit is (Partners Hungary 2017).

Bár tanulmányunknak közvetlenül nem tárgya, ezen a ponton mégis fontos kitérni a válási mediáció és a kapcsolattartási ügyeleti szolgáltatáshoz kapcsolódó mediációs eljárások hasonlóságaira és különbségeire. A kapcsolattartási ügyelet szolgáltatás – melyet a család- és gyermekjóléti központoknak kell biztosítani – célja, hogy semleges és biztonságos helyszínt nyújtsanak a különélő szülő és a gyermek találkozásához, valamint segítsék a szülő-gyermek kapcsolat fejlődését (15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 22.§ [1]). A kapcsolattartás körül megjelenő konfliktusok redukálását és a találkozások eredményességét segíti elő a kapcsolatügyeleti mediáció (vagy a gyermekvédelmi közvetítői eljárás), aminek témái a kapcsolattartás és a szülői együttműködés gyakorlati kérdéseire korlátozódnak. Mivel ezt a szolgáltatást alapvetően azok a családok veszik igénybe, akiknél a szülők közötti kapcsolat különösen konfliktusos, esetleg az előzményekben bántalmazás, illetve annak gyanúja szerepel, a gyermek érdekei azt kívánhatják, hogy a kapcsolattartási folyamatot konfliktuskezelő szolgáltatás támogassa és a szülők a szakemberek támogatásával dolgozzanak a szülő-gyermek kapcsolat (újra)építésén. Ennek a folyamatnak egyes mérföldköveinél nagy segítséget jelent egy mediáció keretében rátekinteni a kapcsolattartás aktuális kérdéseire (MAKAMOSZ 2007).

KUTATÁSI KÉRDÉSEINK

Tanulmányunk az elvált szülők mintájában vizsgálja a válási folyamat és a szülők, gyermekek jellemzőinek összefüggéseit, különös tekintettel, hogy részt vettek-e közvetítői eljárásban. Vizsgálatunk fókuszba a következő kutatási kérdések mentén fogalmazható meg:

- Mi jellemzi azokat a szülőket, akik igénybe veszik a mediációt?
- Milyen szerepet játszik a mediáció a válási folyamatban?
- A válási folyamat különböző jellemzői hogyan befolyásolják a közös szülőiséget, a szülő-gyermek kapcsolatot és az apával töltött idő mennyiségét?

MÓDSZEREK

A kutatás folyamata

Tanulmányunkban a *Közös szülőiség a válás után* című kutatás (OTKA-PD 131671) során gyűjtött adatok alapján vizsgáljuk a fenti kérdéseket. A kutatás fő célja az elvált szülők és gyermekek különböző jellemzőinek, valamint a szülők kapcsolatának, együttműködésének vizsgálata.

A keresztmetszeti, kérdőíves vizsgálat megkezdése előtt az Egészségügyi Tudományos Tanács Tudományos és Kutatásetikai Bizottság jóváhagyását kértük (engedélyszám: IV/10064-1/2020/EKU). Az online kérdőív kitöltése előtt minden résztvevőt tájékoztattunk a vizsgálat céljáról, az önkéntességről és az adatok anonim kezeléséről. A részvétel feltétele az írásos beleegyezés adása volt.

A kérdőív 2021. július 21. és augusztus 31. között állt rendelkezésre. A válaszadókat hólabda mintavételi módszerrel értük el, közösségi oldalakon és különféle szakmai szervezetek által hirdetve. Összesen 404 elvált szülőtől kaptunk értékelhető válaszokat.

Mérőeszközök

A kérdőívben néhány saját fejlesztésű kérdés mellett többnyire standardizált mérőeszközöket használtunk.

Mediációs részvétel. A kérdőívben a mediációval kapcsolatban csak egy eldöntendő (igen, nem) kérdés szerepelt, ami a részvétellel irányult.

Válási folyamat. A válaszadók Baum (2003) vizsgálatában is használt, két szubjektív kérdés kapcsán értékelték a válaszukat: A válás. Milyen hosszúnak élte meg a válási folyamatot? (1 – nagyon rövid idő; 5 – nagyon hosszú idő); Hogyan jellemezné az Önök válási folyamatát? (1 – egyáltalán nem ellenséges; 5 – nagyon ellenséges).

Konfliktusok gyakorisága. A konfliktusok és konfliktuskezelési stratégiák mérésére a Kapcsolati konfliktusok és problémamegoldó stratégiák (Kerig 1996) eszközt használtuk. Ebben a tanulmányban csak a gyakoriságra vonatkozó kérdéseket elemeztük, melyek a kisebb és nagyobb vitahelyzetekre irányultak két időpontban, a válást megelőző évben, valamint az előző év során.

Mindennapi közös szülőiség Skála (Daily Coparenting Scale – D-Cop). A 10 tételből álló mérőeszköz lehetőséget ad arra, hogy a válaszadók értékeljék a közös szülőiség megélését (pl.:

„Képviseltük a másik által felállított szabályokat és korlátokat a gyermek felé.”; „Megbízunk egymásban, mint szülőben”; „Úgy éreztem, szülőként igazi teamet (csapatot) alkotunk”). Az eszköz hétfokú Likert-skálával dolgozik, ahol az egyes állításokat 1 (egyáltalán nem ért egyet) és 7 (teljes mértékben egyetért) között lehetséges pontozni. A skála magas belső konzisztenciát mutatott az eredeti validáló tanulmányban (Cronbach α értéke a nőknél és férfiaknál egyaránt 0,89 volt) (McDaniel et al. 2017), s a jelen vizsgálatban is kiváló értéket jelez (Cronbach's $\alpha = 0,94$).

Kapcsolattartási naptár (Residential Calendar). Sodermans és munkatársai (2014) által fejlesztett Residential Calendar mérőeszköz segítségével pontos kép nyerhető arról, hogy a válást követően a gyermek(ek) mennyi időt (nappalt és éjszakát) töltenek egyik, illetve másik szülővel. Jelen elemzésben az apával töltött időt használtuk.

Szülő-gyermek kapcsolat. Korábbi kutatásokban használt mérőeszközök (Lau 2017; Stewart 2003) alapján öt itemből álló kérdéssort alakítottunk ki, ami a szülő-gyermek kapcsolat közelségére irányul (pl.: „Közeli kapcsolatban vagyunk.”; „Mindketten élvezzük az együtt töltött időt.”; „A gyermekem bizalommal fordul hozzám.”). A válaszadókat arra kértük, hogy 1-től (egyáltalán nem jellemző) 5-ig (teljes mértékben jellemző) skálán értékeljék a saját és a volt partnerük kapcsolatát a gyermekükkel.

A gyermek kiegyensúlyozottsága. A gyermekek jóllétével kapcsolatban jelen tanulmányban egy kérdést elemzünk („Mindent egybevetve mennyire érzi kiegyensúlyozottnak gyermekét?”), amit 1 (nagyon kiegyensúlyozatlan) és 10 (nagyon kiegyensúlyozott) között lehetett értékelni.

ADATELEMZÉS

A különböző kérdésblokkokhoz (konfliktusok, szülők jólléte, gyermekek jólléte, közös szülőség, szülő-gyermek kapcsolat) tartozó mérőeszközök esetében a hiányzó adatokat pótoltuk (Multiple Imputation) abban az esetben, ha az adott kérdéssor itemeinek legalább 70%-át kitöltötte a válaszadó. Amennyiben ennél kevesebb itemre adott választ, azokat töröltük.

Első lépésként a változók leíró statisztikáit vizsgáltuk, és az adatok normalitását Q-Q és P-P diagramokkal és az eloszlások ferdeségének (max. 1,65) és meredekségének (max. 3,85) figyelembe vételével elemeztük és azok normális eloszlásúnak bizonyultak. A mediációs részvétel és az elemzésbe vont változók összefüggéseit varianciaanalízissel vizsgáltuk. Ezután lineáris regressziós modelleket építettünk a közös szülőség, az apával töltött idő és a szülő-gyermek kapcsolat prediktorainak és az azok által megmagyarázott variancia tesztelésére.

A válaszadók a kérdőívet Limesurvey 2.0 online rendszerben töltötték ki, az adatalemzést SPSS 27.0 statisztikai programmal végeztük.

EREDMÉNYEK

A kutatási minta bemutatása

A kutatás során megkérdezett szülők átlagéletkora 43 év (SD = 6), iskolai végzettség tekintetében felülreprezentáltak a felsőfokú végzettséggel (69,7%) rendelkezők. A válaszadók közel

háromnegyede (73,8%) házas volt, átlagosan 10 évet éltek együtt (SD = 5,3) és 5,5 éve (SD = 3,7) élnek külön. A felmérésben részt vevő szülők 20,4%-a vett részt mediációban a válási folyamat során. A minta további sajátosságai az 1. táblázatban olvashatóak.

Az Életünk fordulópontjai országos reprezentatív vizsgálat 18 év alatti gyermeket nevelő, elvált alcsoportjához képest kutatásunkban felülreprezentáltak a fővárosban élők, a magas iskolai végzettséggel rendelkezők.

A demográfiai háttérváltozók és a mediációs részvétel összefüggéseit vizsgálva azt találtuk, hogy a mintában szereplő férfiak gyakrabban vettek részt (36,4%) közvetítői eljárásban, mint a nők (16,3%). $\chi^2(1, N = 318) = 13, p > 0,001$, ezért a nemet minden többváltozós elemzésben kontrollváltozóként szerepeltettük.

1. táblázat Minta bemutatása

	% / M(SD)	N
Nem*		
Nő	82,7	334
Férfi	17,3	70
Településtípus		
Község	15,1	61
Város	30,7	124
Megyeszékhely	20,8	84
Budapest	33,4	135
Iskolai végzettség		
Legfeljebb középfokú	30,3	122
Felsőfokú	69,7	281
Párkapcsolat típusa		
Házasság	73,8	285
Élettársi kapcsolat	26,2	101
Mediációban részt vett		
Igen	20,4	65
Nem	79,6	253
Jövedelem (eFt)	381 (281)	388
Életkor	43 (6)	402
Meddig éltek együtt	10,2 (5,3)	376
Mióta élnek külön	5,5 (3,7)	389

Forrás: Saját szerkesztés

Megj.: * A mediációban résztvevők és nem résztvevők között szignifikáns különbség

A MEDIÁCIÓBAN VALÓ RÉSZVÉTEL ÉS A VIZSGÁLT VÁLTOZÓK ÖSSZEFÜGGÉSEI

A válást megelőző időszakra, illetve a válás folyamatára vonatkozó kérdéseket a mediációs részvétel szempontjából vizsgálva mindegyik változónál szignifikáns különbséget találtunk a két csoport között (2. táblázat). A válást megelőző évben mind a kisebb $F(1;309) = 4,93$; $p < 0,05$, mind a nagyobb konfliktushelyzetek $F(1;312) = 3,6$; $p < 0,1$ gyakrabban fordultak elő azoknál, akik részt vettek mediációs eljárásban. Elmondható továbbá, hogy a mediációban részt vevők csoportja hosszabbnak $F(1;314) = 20,12$; $p < 0,001$ és nehezebbnek $F(1;313) = 5,63$; $p < 0,05$ tartotta a válási folyamatot, mint akik e nélkül vitték végig válásukat.

2. táblázat Varianciaanalízis: a mediációban való részvétel és a válás előtti konfliktusok gyakorisága, válási folyamat

	Részt vett	Nem vett részt	Sig
	M (SD)	M (SD)	
Kisebb konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	4,95 (1,3)	4,48 (1,6)	0,027
Nagyobb konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	3,98 (1,6)	3,52 (1,8)	0,059
Válás hossza 1 – nagyon rövid, 7 – nagyon hosszú	4,11 (1,3)	3,24 (1,4)	<0,001
Válás nehézsége 1 – egyáltalán nem ellenséges, 7 – nagyon ellenséges	3,69 (1,3)	3,22 (1,4)	0,018

Forrás: Saját szerkesztés

Mindkét csoportnál jelentős csökkenés figyelhető meg a konfliktusok gyakoriságában a válás előtti és a jelen helyzetben értékelve azt. A válás utáni időszak konfliktusaira irányuló kérdéseknél eltűnt azonban a különbség a két csoport között. Bár a mediációban részt vevő szülők valamennyivel gyakoribb konfliktusokról számoltak be, statisztikailag ez nem volt szignifikáns (3. táblázat). Nem találtunk különbséget a közös szülőség, a gyermek kiegyensúlyozottsága és aközött, hogy milyenek látja a saját kapcsolatát gyermekével. Az apával töltött idő $F(1;316) = 9,58$; $p < 0,01$ és a volt partner gyermekkel való kapcsolata $F(1;293) = 7,09$; $p < 0,01$ tekintetében viszont azt láthatjuk, hogy a mediációban való részvétel együtt jár ezen jellemzők emelkedésével.

3. táblázat Varianciaanalízis: a mediációban való részvétel és a szülők, gyermekek, kapcsolatok jellemzői a válást követően

	Részt vett	Nem vett részt	Sig
	M (SD)	M (SD)	
Kisebbségi konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	2,93 (1,6)	2,71 (1,6)	0,319
Nagyobb konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	2,16 (1,5)	2,04 (1,5)	0,556
Közös szülőség (D-COP) Min: 1 Max: 7	3,67 (1,9)	3,49 (1,9)	0,496
Apával töltött idő Min: 0 Max: 56	15,65 (12,0)	10,63 (11,6)	0,002
Gyermek kiegyensúlyozottsága 1 – nagyon kiegyensúlyozatlan, 10 – nagyon kiegyensúlyozott	7,02 (1,9)	6,93 (2,1)	0,781
Szülő-gyermek kapcsolat, saját Min: 1 Max: 5	4,4 (0,7)	4,47 (0,7)	0,496
Szülő-gyermek kapcsolat, partner Min: 1 Max: 5	3,55 (1,2)	3,07(1,2)	0,008

Forrás: Saját szerkesztés

A KÖZÖS SZÜLŐSÉG, AZ APÁVAL TÖLTÖTT IDŐ ÉS A SZÜLŐ-GYERMEK KAPCSOLAT TÖBBVÁLTOZÓS ELEMZÉSE

Az elemzés következő lépéseként azt vizsgáltuk, hogy a válás előtti konfliktusok gyakorisága és a válási folyamat különböző jellemzői (hosszúság, nehézség, mediációs részvétel) hogyan jelzik előre a válás utáni helyzet egyes kérdéseit. Mivel a nem több változóval összefüggést mutatott, minden modellben szerepeltettük (4. táblázat).

A lineáris regressziós modellekből is az látszik, hogy a nem fontos szerepet játszik ebben a mintában, ugyanakkor ennek befolyását kontrollálva több összefüggés szignifikáns maradt. A közös szülőség esetében látszik, hogy a válás előtti nagyobb konfliktusok gyakorisága ($\beta = -0,214$; $p = 0,008$) és az, hogy mennyire tartották nehéznek a válási folyamatot ($\beta = -0,441$; $p < 0,001$) csökkentette a közös szülőség pontszámot. Ezenkívül a mediációban való részvétel a modellbe építve szintén összefüggést mutatott a közös szülőséggel ($\beta = -0,099$; $p = 0,055$), azaz a mediációban résztvevők magasabb közös szülőség pontszámokat jeleztek. Az apával töltött idő tekintetében a válási folyamat nehézsége ($\beta = -0,140$; $p = 0,027$) és a mediációs részvétel ($\beta = -0,141$; $p = 0,018$) maradt szignifikáns, a folyamat nehézségének csökkenésével és a mediációs részvétellel emelkedik az apával töltött idő. Ugyanezt a mintázatot tapasztaljuk

a volt partner és a gyermek kapcsolatának elemzése során: a válási folyamat nehézsége negatív ($\beta = -0,274$; $p < 0,001$), a mediációs részvétel pozitív ($\beta = -0,124$; $p = 0,037$) irányba befolyásolja.

4. táblázat Lineáris regresszió: a válás folyamata és a közös szülőség, az apával töltött idő, a szülő-gyermek kapcsolat összefüggései

	Közös szülőség			Apával töltött idő			Szülő-gyermek kapcsolat, partner		
	B	β	SE	B	β	SE	B	β	SE
Nem 1 – férfi, 2 – nő	-0,794	-0,169***	0,233	-5,091	-0,173**	1,679	-0,74	-0,244***	0,172
Kisebb konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	0,098	0,081	0,095	0,38	0,049	0,691	0,011	0,013	0,070
Nagyobb konfliktusok 1 – évente egyszer vagy ritkábban, 7 – szinte minden nap	-0,23	-0,214**	0,086	-0,198	-0,029	0,620	-0,042	-0,061	0,063
Válás hossza 1 – nagyon rövid, 7 – nagyon hosszú	-0,109	-0,082	0,072	-0,085	-0,01	0,521	0,014	0,017	0,053
Válás nehézsége 1 – egyáltalán nem ellenséges, 7 – nagyon ellenséges	-0,581	-0,441***	0,072	-1,17	-0,140**	0,528	-0,238	-0,274***	0,054
Részt vett-e mediációban? 1 – igen, 2 – nem	-0,459	-0,099*	0,239	-4,134	-0,173**	1,740	-0,38	-0,124**	0,181
R ²	0,315			0,072			0,15		

Forrás: Saját szerkesztés

Megj.: * $p < 0,1$; ** $p < 0,05$; *** $p < 0,001$

DISZKUSSZIÓ

Tanulmányunk célja a válás folyamatának és a családok, családi kapcsolatok válás utáni helyzetének vizsgálata volt, különös tekintettel arra, hogy a szülők a válás során részt vettek-e mediációs eljárásban. A kutatás során olyan elvált, különvált szülőket kérdeztünk meg, akiknek 18 év alatti közös gyermekük van.

Eredményeink alátámasztották a korábbi vizsgálatokban (Bonach 2005; Bonach – Sales 2002; Kelly 2012) tapasztaltakat, miszerint a válást követő két év elteltével a szülők közötti konfliktus szintje redukálódik, miután kialakul egy új egyensúlyi állapot. A kutatásunkban megkérdezett szülők – függetlenül attól, hogy a felek részt vettek-e mediációs eljárásban – a konfliktusos gyakorlatának számottevő csökkenéséről számoltak be.

Mi jellemzi azokat a szülőket, akik igénybe veszik a mediációt?

A szociodemográfiai háttérváltozók és a mediációs részvétel között a megkérdezettek körében csak a nem változónál találtunk szignifikáns összefüggést. Ez nyilvánvalóan a minta sajátossága, hiszen a mediációban való részvétel a szülők nemi arányait követi, ezért többváltozós elemzésekben a nemet kontrollváltozóként vontuk be.

Az alkalmazott mérőeszközök sajnos nem tudják feltárni sem a mediáció igénybevételét befolyásoló körülményeket, sem a lehetőség mellőzésének okát. Lehetséges, hogy az iskolázottság tekintetében tapasztalt felülreprezentáltságból akár a társadalom egyéb köreire jellemző információhiányra is lehet következtetni. Több felsőoktatási képzésben az elmúlt években legalább érintőlegesen felmerült a mediáció fogalma és alkalmazási lehetősége, azonban össztársadalmi szinten még mindig kevesen ismerik a vitarendezés e lehetőségét.

Milyen szerepet játszik a mediáció a válási folyamatban?

A mediációban résztvevő szülők több kisebb és több nagyobb nézeteltérést éltek meg a válás előtti időszakban, mint azok, akik nem vettek igénybe ilyen szolgáltatást. A válási folyamat retrospektív értékelésében is hosszabbnak és ellenségesebbnek élték meg, mint akik mediáció nélkül váltak. Úgy tűnik tehát, hogy azok a szülők, akiknek eleve jobb az együttműködési készségük, nem tartják szükségesnek a közvetítői eljárást, azzal inkább a konfliktusos válásban lévő próbálkoznak meg.

Ezek ellenére a válást követő időszakban azt látjuk, hogy egyes kérdésekben (pl. konfliktusok gyakorisága) nincs jelentős különbség a két csoport között. Egyes területeken épp a mediációban résztvevők között látunk magasabb értékeket: a gyermek több időt tölt az apával, a szülő-gyermek kapcsolat megítélése és a közös szülői együttműködés pozitívabb. Azaz egy konfliktusosabb, kevésbé együttműködő helyzetből indulva a válást követően ezek a különbségek eltűnnek, sőt a közös szülőség és a szülő-gyermek kapcsolat bizonyos aspektusaiban pozitívabb képet látunk azoknál, akik mediációban is tárgyalták a válás során felmerült kérdéseket.

A mediációban való részvétel lehetővé teszi, hogy a szülők egy biztonságos térben, ahol a mediátor segíti és részben kontrollálja a kommunikációs folyamatot, nyíltabban és bátrabban vállalják fel konfliktusaikat. A közvetítő eljárás fókusza nem a sérelmek tárgyalására, hanem a jövő kérdéseire irányul, ugyanakkor a szülők teret kapnak az érzelmeik, egyet nem értésük

keretek közötti kifejezésére. A mediáció által a konfliktusos kérdések megbeszélésében és a közös szülői gyakorlat kialakításában van egy független segítségük, s a folyamat során kapnak egy új, hatékonyabb mintát a konfliktuskezelésre. Ezzel lehetővé válik, hogy a fókusz egymásról a gyerek szükségleteire és a felmerülő problémák megoldására irányítsák.

A válási folyamat különböző jellemzői hogyan befolyásolják a közös szülőséget, a szülő-gyermek kapcsolatot és az apával töltött idő mennyiségét?

Különböző kimeneti változók és a válási folyamat egyes jellemzői közötti összefüggéseket elemezve azt találtuk, hogy a kisebb konfliktusok gyakorisága és a válás hossza (szubjektív) egyik változóval sem mutatott asszociációt. A közös szülőség alacsonyabb értéket mutatott azoknál, akik a válás előtti időszakban gyakrabban éltek meg nagyobb vitahelyzeteket és akik a válási folyamatot ellenségesebbnek élték meg. A közös szülőség és a mediációs részvétel között szintén van összefüggés, azonban gyengébb.

Az apával töltött időnél és a volt partner gyermekkel való percipált kapcsolatánál hasonló mintázatot láthatunk: a válás nehézsége kisebb, a mediációs részvétel pedig nagyobb értékeket mutat, a többi változónál nem találtunk szignifikáns összefüggést.

Eredményeink elemzésekor és értelmezésekor figyelembe kell venni a kutatás korlátait, melyek közül fontos kiemelni, hogy nem reprezentatív vizsgálatról van szó. Jól mutatja ezt a lakóhely és iskolai végzettség tekintetében az alappopuláció jellemzőitől való eltérése. A válástörténetre vonatkozó adatok retrospektív kérdés eredményei, ami (pozitív vagy negatív) torzítást okozhatott a válaszadásban. A longitudinális adatok pontosabb képet adnának a kérdésről, ez azonban jóval nagyobb kutatási apparátust igényel. Egy további korlátozó tényező, hogy a mediációra vonatkozóan csak egy kérdés szerepelt a kérdőívben, ami részvételre vonatkozott. Tovább pontosította volna a képet, ha a mediációs folyamatról további információk (önkéntes vagy elrendelt; hány ülés volt; született-e megállapodás) is rendelkezésünkre állnak.

A téma további vizsgálata során fontos lenne a gyermekek szempontjainak közvetlen megismerése, megkérdezésükkel pontosabb képet kaphatunk a szülő-gyermek kapcsolatáról, valamint a szülői együttműködésről is sokat mondó lenne az ő tapasztalatuk és megélésük. A mediáció hatékonyság- és hatásvizsgálata is egy fontos kutatási téma, ami hasznos információkat adhat a szolgáltatások tervezéséhez és továbbfejlesztéséhez. Érdekes lenne látni, hogy a mediációs folyamatban való részvétel hogyan hat a szereplők későbbi kommunikációjára és konfliktuskezelési eszköztárára, illetve milyen szerepe lehet a közös szülőség konstruktív megvalósításában a szülők személyiségének és a mediációs folyamatnak. Különösen fontos további kérdés a mediáció során létrejött megállapodások utánkövetése rövid- és hosszútávon egyaránt. Rövidtávon az egyezés működőképességéről és a realitáshoz való viszonyáról, hosszútávon pedig a szülői, családi rendszer alkalmazkodására utalhat a mediációs megállapodás új élethelyzethez való igazítása.

JAVASLATOK

A megkérdezett szülők beszámolója alapján a mediációt főként azok veszik igénybe, akik konfliktusosnak élik meg helyzetüket és nem látnak esélyt arra, hogy közvetlen kommunikáció útján rendezni tudják a válás járulékos kérdéseit. Ennek ellenére a vizsgált kimeneti változóknál (közös szülőség, szülő-gyermek kapcsolat) a jobb együttműködésre utaló értéket látunk. Ez felveti a gondolatot, hogy milyen hatással lehet a mediáció (vagy más ilyen szemléletű szolgáltatás) azokra a kapcsolatokra, ahol a szülők eleve konstruktívan kommunikálnak és ezért nem merül fel a közvetítő igénybevétele. A „még jobb” válás és a későbbi olajozottabban működő közös szülői és szülő-gyermek kapcsolat érdekében még ekkor is hasznos lehet a mediációs részvétel.

Korábbi tanulmányunkban (Pilinszki – Gyetvai 2021) is kiemeltük, hogy szükségét látjuk olyan képzési programnak, ami a válás utáni közös szülőségre készíti fel az érintetteket. A közös szülői kapcsolat minőségének és a gyermekek jóllétének összefüggésére (Adamsons – Johnson 2013; Bastaits – Mortelmans 2016, Lau 2017) alapozva számos országban önkéntes vagy kötelező, bíróság által elrendelt módon prevenciók programokat indítottak a válási átmenet támogatása és a közös szülői gyakorlat fejlesztése érdekében (Ferraro et al. 2016, Salem et al. 2013, Sandler et al. 2020). A kérdés társadalmi fontosságát tekintve kiemelt feladatnak tartjuk az ilyen prevenciók program(ok) kidolgozását, hatékonyságuk felmérését és a hatékonyak bizonyuló programok rendszerszintű bevezetését, segítve ezzel az elvált szülők és gyermekeik alkalmazkodását a válás okozta új helyzethez.

A válaszadók körében a hétköznapi tapasztalatokhoz és korábbi vizsgálatok (Pilinszki et al. 2021) eredményeihez képest magasnak tekinthető a mediációban résztvevők aránya, amihez hozzájárulhat a felsőfokú végzettségűek felülreprezentáltsága is. Fontosnak tartjuk, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek körében és további társadalmi csoportokban is egyre ismeretebbé váljon a közvetítés módszere. Ehhez szükséges megismerni és elemezni a jelenlegi tájékoztatási gyakorlatokat a válás előtti időszakban és a válási folyamat során. Elsősorban a peres eljárásba épített tájékoztatási protokoll átgondolása és kialakítása szükséges, ami alapján megfogalmazhatóak lennének fejlesztési javaslatok.

IRODALOM

- Adamsons, K. – Johnson, S. K. (2013): An updated and expanded meta-analysis of nonresident fathering and child well-being. *Journal of Family Psychology*, 27(4): 589–599. <https://doi.org/10.1037/a0033786>
- Amato, P. R. – Kane, J. B. – James, S. (2011): Reconsidering the “Good Divorce”. *Family Relations*, 60(5): 511–524. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3729.2011.00666.x>
- Barcy, M. – Szamos, E. (2002): *“Mediare necesse est” : a mediáció technikai és társadalmi alkalmazása*. Budapest: Animula Kiadó.
- Bastaits, K. – Mortelmans, D. (2016): Parenting as Mediator Between Post-divorce Family Structure and Children’s Well-being. *Journal of Child and Family Studies*, 25(7): 2178–2188. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0395-8>

- Baum, N. (2003): Divorce Process Variables and the Co-Parental Relationship and Parental Role Fulfillment of Divorced Parents. *Family Process*, 42(1): 117–131. <https://doi.org/10.1111/j.1545-5300.2003.00117.x>
- Bognár, G. – Telkes, J. (1986): *A válás lélektana*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Bonach, K. (2005): Factors Contributing to Quality Coparenting. *Journal of Divorce & Remarriage*, 43(3–4): 79–103. https://doi.org/10.1300/J087v43n03_05
- Bonach, K. – Sales, E. (2002): Forgiveness as a Mediator Between Post Divorce Cognitive Processes and Coparenting Quality. *Journal of Divorce & Remarriage*, 38(1–2): 17–38. https://doi.org/10.1300/J087v38n01_02
- Ehrlich, J. (2014): *Divorce and loss: Helping adults and children mourn when a marriage comes apart*. Rowman & Littlefield.
- Emery, R. E. – Laumann-Billings, L. – Waldron, M. C. – Sbarra, D. A. – Dillon, P. (2001): Child custody mediation and litigation: Custody, co-ntact, and coparenting 12 years after initial dispute resolution. *Journal of Consulting Clinical Psychology Review*, 69(2): 323–332. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.69.2.323>
- Ferraro, A. – Malespin, T. – Oehme, K. – Bruker, M. – Opel, A. (2016): Advancing Co-parenting Education: Toward a Foundation for Supporting Positive Post-Divorce Adjustment. *Child & Adolescent Social Work Journal*, 33(5): 407–415. <https://doi.org/10.1007/s10560-016-0440-x>
- Firouzbakht, M. – Tirgar, A. – Oksanen, T. – Kawachi, I. – Hajian-Tilaki, K. – Nikpour, M. – Mouodi, S. – Sadeghian, R. (2018): Workplace social capital and mental health: a cross-sectional study among Iranian workers. *BMC Public Health*, 18(1): 794. <https://doi.org/10.1186/s12889-018-5659-3>
- Green, J. D. – Burnette, J. L. – Davis, J. L. (2008): Third-Party Forgiveness: (Not) Forgiving Your Close Other's Betrayer. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(3): 407–418. <https://doi.org/10.1177/0146167207311534>
- Gyurkó, S. (2015): *Rám is gondolatok: a gyerekközpontú válás lépései*. Budapest: Bookline.
- Kapitány, B. – Murinkó, L. (2020): Párkapcsolati változások, termékenységi trendek. In: Kolosi, T. – Szelényi, I. – Tóth, I. (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI. 146–170.
- Kardos, F. (2011): *Gyermekközpontú közvetítés – Kapcsolatügyeleti mediáció*. Budapest: Kapcsolat 2000 Pszichológiai Betéti Társaság.
- Kelly, J. B. (2012). Risk and protective factors associated with child and adolescent adjustment following separation and divorce: Social science applications. In: *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court*. New York, NY, US: Oxford University Press, 48–84. <https://doi.org/10.1093/med:psych/9780199754021.003.0003>
- Kerig, P. (1996): Assessing the Links Between Interparental Conflict and Child Adjustment: The Conflicts and Problem-Solving Scales. *Journal of Family Psychology*, 10(4): 454–473.
- Kozékiné Hammer, Zs. (2014): A válási mediáció, avagy a párkapcsolat befejezését segítő humánus módszer bemutatása. *Alkalmazott pszichológia*, 14(2): 79–101. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.10.4.454>

- Kübler-Ross, E. – Kessler, D. (2005): *On grief and grieving: Finding the meaning of grief through the five stages of loss*. New York: Simon and Schuster.
- Lau, Y.-K. (2017): Postdivorce Coparenting and Children's Well-Being in Hong Kong. *Journal of Divorce & Remarriage*, 58(5): 329–346. <https://doi.org/10.1080/10502556.2017.1302237>
- MAKAMOSZ (2007): *Kapcsolattartási ügyelet/kapcsolatügyelet szakmai protokoll*. MAKAMOSZ. <https://www.makamosz.hu/wp-content/uploads/2021/03/protokoll.pdf> (Utolsó letöltés: 2021. 06. 14.)
- Makay Z. – Szabó L. (2018): Válás. In: Monostori J. – Öri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2018* Budapest: KSH NKI, 29–45.
- McDaniel, B. T. – Teti, D. M. – Feinberg, M. E. (2017): Assessing Coparenting Relationships in Daily Life: The Daily Coparenting Scale (D-Cop). *Journal of Child and Family Studies*, 26(9): 2396–2411. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0762-0>
- McIntosh, J. – Long, C. – Moloney, L. (2004): Child-Focused and Child-Inclusive Mediation: A Comparative Study of Outcomes. *Journal of Family Studies*, 10(1): 87–95. <https://doi.org/10.5172/jfs.327.10.1.87>
- McKnight, M. S. – Erickson, S. K. (2004): The Plan to Separate/Parent Children after Divorce. In: Folberg, J. – Milne, A. L. – Salem, P. (eds.): *Divorce and family mediation: Models, techniques, and applications*. New York: The Guilford Press, 129–154.
- Meierding, N. R. (2004): Managing the Communication Process in Mediation: In: Folberg, J. – Milne, A. L. – Salem, P. (eds.): *Divorce and family mediation: Models, techniques, and applications*. New York: The Guilford Press, 225–247.
- Moore, C. W. (1996): *The mediation process: practical strategies for resolving conflict*. New York: Jossey-Bass Publishers.
- KSH (2020): *Népmozgalom*. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmozg20/index.html> (Utolsó letöltés: 2022. 04. 24.)
- Papa, A. – Lancaster, N. (2016): Identity continuity and loss after death, divorce, and job loss. *Self and Identity*, 15(1): 47–61. <https://doi.org/10.1080/15298868.2015.1079551>
- Partners Hungary (2017): *A gyermek szerepe a válási mediáció során, Szakmai ajánlás – Tervezet*. <http://www.mediaciosentrum.hu/wp-content/uploads/A-gyermek-szerepe-a-v%C3%A1l%C3%A1si-medi%C3%A1ci%C3%B3-sor%C3%A1n.pdf> (Utolsó letöltés: 2022. 01. 15.)
- Pilinszki, A. – Bulyáki, T. – Ráczné Németh, T. – Goldmann, R. (2019). Utak. Útkeresés. Útmutatás? – mediációs gyakorlat a szociális alapszolgáltatásban. *Párbeszéd: szociális munka folyóirat*, 6(2): on.
- Pilinszki, A. – Bulyáki, T. – Krémer, A. – Rákóczy, Zs.: (2020). Honnan, hová, hogyan? – Mediációs célok és stílusok. *Esély*, 1: 93–114.
- Pilinszki, A. – Bulyáki, T. – Goldmann, R. – Krémer, A. – Ráczné Németh, T. – Rákóczy, Z. (2021): Mediáció a szociális és gyermekjóléti alapszolgáltatásokban: A mediátorok és a közvetítői eljárás jellemzői, a mediáció módszerének ismertsége. *Embertárs*, 19(3): 303–321.

- Pilinszki, A. – Gyetvai, A. (2021): Közös szülőség a válás után: szakirodalmi áttekintés. *Mentálhigiéné és pszichoszomatika*, 22(3): 1–32. <https://doi.org/10.1556/0406.22.2021.007>
- Polak, S. – Saini, M. (2019): The Complexity of Families Involved in High-Conflict Disputes: A Postseparation Ecological Transactional Framework. *Journal of Divorce & Remarriage*, 60(2): 117–140. <https://doi.org/10.1080/10502556.2018.1488114>
- Salem, P. – Sandler, I. – Wolchik, S. (2013): Taking Stock of Parent Education in the Family Courts: Envisioning a Public Health Model. *Family Court Review*, 51(1): 131–148. <https://doi.org/10.1111/fcre.12014>
- Sandler, I. – Wolchik, S. – Mazza, G. – Gunn, H. – Tein, J. Y. – Berkel, C. – Jones, S. – Porter, M. (2020): Randomized Effectiveness Trial of the New Beginnings Program for Divorced Families with Children and Adolescents. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 49(1): 60–78. <https://doi.org/10.1080/15374416.2018.1540008>
- Sbarra, D. A. – Emery, R. E. (2008): Deeper into divorce: using actor-partner analyses to explore systemic differences in coparenting conflict following custody dispute resolution. *Journal of family psychology : JFP : journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 22(1): 144–152. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.22.1.144>
- Singer, M. (2015): *Ki vigasztalja meg a gyerekeket? Válás és gyász a családban*. Budapest: HVG Könyvek.
- Sodermans, A. K. – Vanassche, S. – Matthijs, K. – Swicegood, G. (2014): Measuring Postdivorce Living Arrangements: Theoretical and Empirical Validation of the Residential Calendar. *Journal of Family Issues*, 35(1): 125–145. <https://doi.org/10.1177/0192513X12464947>
- Son, S. (2010): *Korean divorced mothers' experiences of parenting after divorce*. [Dissertation, University of Minnesota]. https://conservancy.umn.edu/bitstream/handle/11299/98008/1/Son_umn_0130E_11369.pdf (Utolsó letöltés: 2020. 03. 23.)
- Stewart, S. D. (2003): Nonresident Parenting and Adolescent Adjustment: The Quality of Nonresident Father-Child Interaction. *Journal of Family Issues*, 24(2): 217–244. <https://doi.org/10.1177/0192513X02250096>
- Vekerdy, T. (2019): *Válás és ami körülötte van*. Budapest: Centrál Könyvek.
- Visser, M. – Finkenauer, C. – Schoemaker, K. – Kluwer, E. – Rijken, R. V. – Lawick, J. V. – Bom, H. – de Schipper, J. C. – Lamers-Winkelmann, F. (2017): I'll Never Forgive You: High Conflict Divorce, Social Network, and Co-Parenting Conflicts. *Journal of Child and Family Studies*, 26(11): 3055–3066. <https://doi.org/10.1007/s10826-017-0821-6>